

СУЧАСНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Т.Пояркова

ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПОСТІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Події помаранчевої революції надзвичайно актуалізували проблематику громадянського суспільства, де дискусії тривають у певних межах: громадянське суспільство як умова помаранчевої революції або результат подій останньої. Так, деякі науковці (наприклад, Б. Андрусюк) вважають помаранчевий порив проти набридлої влади проявом становлення українського громадянського суспільства як самостійного політичного актора, що проявляється в певних стандартах політичної поведінки і культури, які принесли політичний процес справді громадянські, демократичні цінності та зразки [2]. На думку інших (наприклад, В. Литвин), створення громадянського суспільства в Україні було спровоковано “стіною відчуження і непорозуміння, ігноруванням інтересів суспільства з відстороненням його від вироблення та реалізації державної політики ... видимість співжиття, яке впродовж років маскувалося імітацією взаємної лояльності з цілком логічним наслідком – розходженням між словом та ділом, лицемірством, неправдою і фальшю, що стали неписаною нормою поведінки у всіх сферах, на всіх рівнях і тотально підірвали суспільну мораль” [6, с. 2].

На нашу думку, незаперечним є той факт, що революція прискорила формування української політичної нації, здолавши стереотипи та міфи про віковічну соціальну пасивність, терплячість та громадянську апатію українців. Але питання вкотре стосується сутності громадянського суспільства. Дійсно, громадянське суспільство належить до феноменів, які не можуть мати остаточного визначення. Так, у сучасному науковому просторі досить поширеним є визначення громадянського суспільства як суспільства громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинуті правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага та існує виключно за умов демократії [10, с. 119]. Якщо поглянути на помаранчеві

події в контексті світових зрушень, то стає очевидним їх постінформаційний характер. Тому замало сказати, що політична демократія можлива за умов розвинутого громадянського суспільства, суспільного самоврядування та існування організованих структур, які виконують роль посередників між громадянським суспільством та органами державної влади [5, с. 15]. Недостатньо і надати визначення громадянському суспільству як демократичному потенціалу через те, що воно вбирає в себе: 1) публічний, громадянський дух життя й життя спільності на базі соціальної справедливості та взаємної поваги; 2) соціальні відносини, що базуються на відповідальності та солідарності на різних соціальних рівнях від сім'ї до національного; 3) довіру між громадянами та почуття спільності; 4) участь у створенні добровільних автономних організацій, зорієнтованих на широкий спектр потреб та інтересів і повагу їх різноманіття; 5) інтерес до суспільного життя й участь у ньому на всіх рівнях життєдіяльності співтовариства (громадянська залученість); 6) чітку перевагу гарантій прав людини; 7) розуміння ролі держави як інституту, відповідального за надання рівності громадянам і за баланс конфліктуючих та конкуруючих соціальних інтересів; 8) перевагу особистої волі і соціальної відповідальності [17].

Сучасні світові трансформаційні процеси свідчать про глобальні зрушення в політичному просторі. Інформація перетворюється на головне джерело влади. Такий перехід стає помітним у всьому світі, де здійснюється заміна влади обраних посадовців прямим волевиявленням громадян через локальні ініціативи та референдуми. Інформація як така підриває і авторитет лідерів, що базується на привілеї подавати інформацію. Людська ініціатива поширює визначення політичного на процеси, які раніше не вважалися прерогативою цієї сфери. Так, головними суб'єктами стають регіони, уряди та місцеве самоврядування. Таким чином, відбувається перехід від представницької демократії до демократії участі, яка характеризується тим, що люди самі приймають рішення стосовно їх власного життя.

Таким чином, перехід до інформаційної ери загострює питання про сутність громадянського суспільства. Якщо воно є енергією суспільства та здатністю вирішувати суспільні проблеми неполітичними засобами, то в умовах інформаційного суспільства постають нові питання. Як саме буде формуватися суспільний капітал – довіра? Як саме будуть передаватися навички вирішення суспільних проблем? Якими будуть взаємовідносини з державою?

Р.Д. Патнам спробував визначити те, чим є “громадянське суспільство” в сучасному контексті. Перш за все громадяни у громадянському суспільстві характеризуються активною участю в суспільних справах. “Громадяни у громадянському суспільстві хоча й не безкорисливі святі, але вважають громадську сферу за щось більше, ніж бойовище для досягнень особистих інтересів” [9, с. 111]. Друга ознака – політична рівність: у громадянському суспільстві всі громадяни наділені рівними правами та обов'язками. Іншими словами, суспільство пов'язане між собою зв'язками взаємодії та співпраці, а не вертикальними зв'язками влади та залежності. Третя ознака

громадянського суспільства – солідарність, довіра та толерантність. Четверта – асоціації: соціальні структури співробітництва – стосується того, що норми та цінності громадянського суспільства втілені в різних соціальних структурах та практичних діях, які, у свою чергу утверджують їх. Асоціації є необхідною передумовою ефективного самоуправління. Регіональні інституції мають значні переваги саме через те, що вони ближчі до людей, краще ознайомлені з регіональними реаліями і більш чутливі до регіональних проблем [9, с. 80].

Погляд на громадянське суспільство як зразок громадянської активності та соціальної солідарності ставить питання про умови, що потрібні для створення сильних, уважних до потреб виборців і ефективних представницьких інституцій. Концепція ефективної роботи інституцій ґрунтується на дуже простій моделі врядування: соціальні потреби → політична взаємодія → уряд → вибір політики → виконання, де “правила та усталені процедури, що їх утверджують інституції, позначаються на політичних результатах через формування політичної поведінки” [9, с. 20].

Це горизонтальні зв'язки, протилежні вертикальним відношенням традиційно ієрархічного типу, що дозволяють прирівнювати громадянське суспільство до “суспільного капіталу”, який вбирає в себе елементи соціальної організації, форми якої – сім'я, сусіди – сприяють взаємодії, спілкуванню та виникненню довіри між членами суспільства. На думку Ф. Фукуями, соціальний капітал є цінностями, які поділяють члени суспільства [13, с. 29].

Але якщо спробувати визначити, чим є громадянське суспільство через довіру, то ключовими виявляються такі моменти. По-перше, довіра сама по собі є не моральною цінністю, а скоріше є її побічним продуктом, оскільки “вона виникає, коли люди поділяють норми чесності та взаємності у відношеннях і, таким чином, здатні співпрацювати” [13, с. 77]. По-друге, не можна остаточно провести залежність між соціальною довірою та участю в групах. Розглядаючи розвиток демократії, Д. Нейсбіт дійшов висновку, що вона еволюціонує в напрямку поширення політичної участі [8, с. 231-232]. А процес переходу від представницької демократії до партисипаторної є результатом революції комунікації, яка втілюється в принципі “люди повинні брати участь у прийнятті рішень, від яких залежить їх життя”, та фіксує появу освіченого електорату.

З цим збігається і думка Р. Даля: умовою життєздатності демократії є певний рівень політичної компетенції громадян [16]. Для визначення цього рівня необхідно з'ясувати, яким критеріям повинен відповідати громадянин, щоб його можна було назвати компетентним, і для кого громадяни повинні прагнути досягти суспільного блага. *Згадаємо, що ще, Г. Алмонд та С. Верба зазначали, що від громадянина в демократії вимагаються протилежні речі: він повинен бути активним, але в той же час пасивним, включеним у процес, однак не занадто сильно, впливовим і при цьому шанобливим до влади [15].* До вузьких сучасних вимог стосовно політичної компетентності було

віднесено те, що: по-перше, громадяни більш легко розуміють, що саме потрібно для них, а що для суспільства; по-друге, мотиви дій у власних інтересах сильніші, ніж мотиви дій в інтересах суспільства в цілому; по-третє, якщо громадяни усвідомили власні інтереси, природний егоїзм підштовхне їх діяти так, щоб забезпечити ці інтереси.

Іншими словами, нормальним, адекватним громадянином є той, хто володіє мінімально достатнім обсягом знань про те, що саме відповідає його власним інтересам і як це можна забезпечити, і має досить сильні причини діяти за цими інтересами. Але зміни масштабів суспільного життя, його зростаюча складність та зміни у технологіях комунікацій ставлять під сумнів питання життєздатності громадянської компетентності.

Так, суспільні зміни позначаються на тому, що рішення, які впливають на життя людей, приймаються відносно все більших територій, у межах яких живе більше й більше людей. Для того щоб громадяни впливали на рішення, потрібна система делегування повноважень по вертикалі, потрібно створювати нові, більш значні асоціації. З іншого боку, зростання освітнього рівня населення привело до збільшення здатності населення розбиратися у більш складних політичних питаннях, що є характерним для всіх демократичних держав.

Інакше кажучи, те, що суспільство стає більшим, приводить до того, що суспільство складається з абстрактних підгруп, які називаються класами, націями, етнічними групами, державами, людством. Почуття спільності може проявитися лише у рамках відносно невеличкої спільноти, що характеризується прямими людськими зв'язками його членів. Таким чином, великомасштабні нові та новітні спільноти не дозволяють розвинутися громадянським добродіям як на свідомому, так і на емоційному рівнях. З іншого боку, зростання політичних асоціацій приводить до того, що кількість осіб, з якими громадянин має безпосередні контакти, постійно зменшується, водночас з ускладненням природи суспільних проблем зменшується і рівень компетентності, якого може досягти група середніх громадян просто працюючи над собою.

Водночас постає проблема заміників, коли певний рівень компетентності вимагає від громадян більшого, ніж просто прийняття на віру подібних сурогатів, громадяни стають здатними розрізняти різні маніпуляції, водночас спираючись на посередницьку думку. Таке становище дозволяє погодитися з думкою К. Леша про зраду демократії: демократія не здатна протистояти будь-яким формам подвійного стандарту через те, що "...відмовляючись від зусиль підняти загальний рівень компетентності, який відповідав би старому змісту демократії, ми задовольняємося тим, щоб забезпечити компетентність класу, що грає роль опікуна та нахабно привласнює собі право наглядати за всіма іншими" [7, с. 86].

Наведені приклади дають змогу погодитися з думкою про те, що "встановлення демократичного режиму не є тотожним політиці розвитку громадянського суспільства, яке в свою чергу не є автоматичним наслідком формально-демократичних рамок" [12, с. 9]. Саме акцентування уваги на

властивості громадянського суспільства бути сферою діяльності, незалежною від держави і тому потенційно опозиційною до режиму, дозволяє визначити громадянське суспільство як енергетичний потенціал для змін суспільства [4]. В результаті громадянське суспільство розглядається як автономна сфера соціальної влади, в межах якої громадяни можуть вимагати змін від авторитарної влади, захищатися від тиранії та здійснювати демократію знизу. На думку Т. Каротерса, уявлення про те, що громадянське суспільство протистоїть державі, хибне, оскільки ніщо не гальмує розвиток громадянського суспільства так сильно, як слабка недієздатна держава. Там, де держава не сприймає вимоги громадян через відкритий тиск або ігнорування відбувається трансформація громадянських асоціацій у напрямку більшої агресії або апатії. Тобто успішність демократії виходить з реактивності як інституту, із здатності регулювати конфлікти, а не з характеру громадянського суспільства.

Не можна обминути і погляд на громадянське суспільство як приховану загрозу для демократії (наприклад, В. Кіммерлінг [18]). С. Кара-Мурза вважає, що в політичному порядку західної демократії вся повнота влади теоретично належить сукупності громадян, що наділені громадянськими правами [3, с. 33]. Але рівність у політичному відношенні ще не означає майнової рівності. Громадянське суспільство складається з атомів-індивідуумів, пов'язаних незліченними ниточками інтересів. Головною умовою підтримання такого порядку виступає свобода індивідуума, що дозволяє робити раціональний вибір та заключати вільний контракт. Громадянське суспільство – це новий тип соціального управління, що засновується на навіюванні. Це суспільство вільних індивідів, яких поєднує в одне ціле інтерес, правила вільної конкуренції і де об'єкти діляться на три категорії: друг, партнер та суперник. На думку С. Кара-Мурзи, сутність громадянського суспільства можна зрозуміти через порівняння з традиційним суспільством. Відмінність полягає в різниці життєстійкості. Ідеократичне суспільство – це складна, ієрархічно збудована конструкція, яка тримається на деяких священних, непорушних ідеях-символах і на відносинах авторитету. Так, традиційне суспільство демонструє надзвичайну стійкість у випадку, коли “виникає відчуття, що наших б'ють”, але втрата поваги до авторитету та символів призводить до загибелі суспільства. Громадянське суспільство досить спокійно переносить руйнацію певних ідей та смислів, але легко втрачає культурні норми, що його пов'язують, коли середній клас убожіє. І якщо традиційне суспільство засновується на ототожненні владних відносин та відношень власності, корпоративності та статусу людини, то громадянське суспільство засновується на принципах самовизначення особистості, на відношеннях обміну між суверенними та рівними індивідами-атомами. Іншими словами, громадянське суспільство нагадує простір, де єднається приватне та суспільне.

Для розуміння сутності громадянського суспільства потрібно згадати зауваження Ю. Хабермаса про необхідність розрізняти владу, що

народжується в процесі комунікації, та владу, яка застосовується адміністративно [14, с. 50].

Інституційне ядро “громадянського суспільства” становлять неекономічні спілки на добровільній основі, до яких належать культурні, церковно-релігійні, професійні, спортивні та інші об’єднання, а також політичні партії та профспілки. Але мова повинна йти не про партії, що належать адміністративній системі, а про об’єднання, в межах яких формуються думки, ідеали, цінності, мотиви та орієнтації [14, С. 177]. Тобто у діяльності громадянського суспільства зустрічаються та перехрещуються два протилежні процеси: з одного боку, комунікативне формування легітимної влади, яка народжується вільною комунікацією політичної громадськості, з іншого – забезпечення легітимності через політичну систему, за допомогою якої адміністративна влада намагається керувати політичними комунікаціями.

Така подвійна природа зовсім по-новому може себе проявити в постінформаційному суспільстві. Так, з одного боку потрібно враховувати “нову категорію впливу” – громадськість, що одночасно визначається та керується засобами масової інформації. Тобто сам процес комунікації отримує можливість все більшого впливу на діяльність кожного індивіда та структурні форми громадянського суспільства. З іншого – адміністративна система взагалі програмується тими законами та політичними цільовими установками, які походять від процесів спонтанного, некерованого формування суспільної думки та волі...

Отже, ефективність політичної системи вимагає щоб формування спільної волі мало зворотній зв’язок. Для цього потрібна мережа вільних асоціацій, розташованих немовби поза організаційним рівнем партій, що включені у державні справи, засобами інформації, що пов’язані з владою, та об’єднань за інтересами, які так само залежні... А той момент, що сфера управління програмує саму себе, керуючи поведінкою виборців, визначаючи діяльність уряду та законодавчих органів через інструменталізацію обговорення правових проблем, дозволяє подолати наслідки “неосяжного плюралізму конкуруючих життєвих форм”.

1. Александер Дж. Парадокси громадянського суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1991. – № 1. – С. 27-41. 2. Андресюк Б. 17 днів, які потрясли світ. Громадянське суспільство як реальність. – Голос України. – 2005. – №12. – С. 4. 3. Кара-Мурза С. Манипуляции сознанием. – М.: изд-во Эксмо, 2003. – 832 с. 4. Каротерс Т. Громадянське суспільство – запорука політичного й соціального успіху? // Deutschland. – 2000. – № 5. – С. 12-18. 5. Кресіна І. Перегуда Є. Політична реформа: проблеми і перспективи // Віче. – 2003.- № 4. – С. 12-15. 6. Литвин В. Прорив до громадянського суспільства. – Голос України. – 2005. – №14. – С.2-3. – № 15. – С. 2-3. 7. Лэш К. Восстание элит и предательство демократии / Пер. с англ. Дж.Смити, К.Голубович. – М.: Логос-Прогресс, 2002. – 224 с. 8. Нейсбит Д. Мегатренды. – ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 380 с. 9. Патнам, Роберт Д.

та ін. Творення демократії: Традиції громад. активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнам разом з Р. Леонарді та Р.Й. Нанетті; Пер. з англ. В. Ющенко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 302 с.**10.** Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с. **11.** Рахманин С. Мое и наше // Зеркало недели. – № 20. – 28.05. – 6.06.05. – С. 1-2. **12.** Степаненко В. Громадський контроль за владою як перспектива розвитку громадянського суспільства в Україні // Віче. – № 6. – 2000. – С. 8-21.**13.** Фукуяма Ф. Великий разрыв. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 474, [6] с. – (Philosophy). **14.** Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. – М.: АCADEMIA, 1995. – 250 с. **15.** Almond G., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – N.J.:Princeton University Press, 1963. – 563 p. **16.** Dahl R. Dilemmas of Pluralist Democracy. – New Haven: Yale University Press, 1982. – P. 143-148.**17.** Koryushkin A.; Meyer G. (eds.): Communitarianism, Liberalism and the Quest for Democracy in Post-Communist Societies. –St. Petersburg: St. Petersburg University Press, 1999. – 316 p. **18.** Kimmerling B. Patterns of Militarism in Israel // European Journal of Sociology. – 1993. – № 34. – P. 196-223.